

**Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif Müfettişi
Atamaları Üzerine Bir Değerlendirme ¹**

Sadık ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü,
Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri Ana Bilim Dalı
sdkctn2@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3207-0751>

Ayhan DOĞAN

Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü,
Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri Ana Bilim Dalı
ayhandogan@gantep.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3835-0124>

Öz

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı maarif ve fikriyatında mühim gelişmeler vücuda getirilmiş, sorunların aşılması amacıyla ciddi teşebbüslere girişilmiştir. Devletin başlıca sorununun bu dönemde uzun süreden beri beklenen terakkinin gerçekleştirilmesi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim gerek resmi yazışmalarda gerekse matbuat hayatında bu konunun öncelikli meselelerden olduğu anlaşılmaktadır. Hedeflenen gelişmenin sağlanması maarifte yapılacak düzenlemeye bağlıdır. Maarifte yapılacak düzenlemelerde ilk adım iptidai mekteplerde ıslahın sağlanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda 1910 yılında Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerine birçok iptidai müfettişi tayin edilmiştir. Osmanlı Arşivi Maarif Fonunda bulunan belgelerde söz konusu atamalarla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı arşiv evrakı temelinde hazırlanan bu çalışma 1910 yılında ülkenin değişik bölgelerine atanan maarif müfettişlerinin tayin süreci, talepler ve yaşanan zorlukları tespit etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Maarif, Müfettiş, Atama.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 30.09.2020 / 30.12.2020

Künye Bilgisi: Çetin, S. ve Doğan, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde 1910 yılında yapılan maarif müfettişi atamaları üzerine bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 17-45. DOI: 10.33437/ksusbd.802711

An Evaluation About the Appointmens of Inspectors of Education in 1910 in the State of Ottoman

Abstract

İmportant developments occured in the life of idea and education of Ottoman after the declaration of second constitutional monarchy serious studies were done for overcoming the problems. That the most imprtant problem of the state was being realized of the development which had been waited for a very long time in this era, can be said in a comfortable way. As a matter of fact, that this subject is from important matters both in offical correspondences and in the life of press is understood. Being provided of the development which is aimed is dependent on the arrangement which will be done in the education. The firs step which will be done in the arrangements in the education, is being provided of the reforms in primary schools. A lot of inspectors of primary schools were appointed to various regions of Ottoman state in 1910 for this aim. There is a lot of important information related to the appointments, mentioned in the documents which were found in the Fund of Education of Ottoman Archive. This study which was prepared on the base of the documant of Ottoman Archive, aims to determine the difficulties which were lived, demands, the process of appointment of education inspectors, who were apponted to the various regions of the country in 1910.

Keywords: Ottoman State, Education, İnspector, Assignment.

GİRİŞ

Osmanlı modernleşmesi sürecinde aşılması gereken en önemli sorun Batı'nın gerisinde kalınmış olmasına bir son verilmesiydi². Bu bağlamda XIX. yüzyılın sonlarına doğru matbuat hayatının en fazla önem verdiği konulardan biri de bu sorunun aşılması olmuştur. Gerek bürokrasi gerekse yazarçizer takımı batının gerisinde kalınmış olmasına bir çözüm yolu bulma girişimini kendilerine vazife edinmişlerdir. Bu sorunu en güzel ifade eden kavram ise *terakki* kelimesidir. Gerek resmi evrakta gerekse basın ve yayın hayatına devam eden mecmua ve gazetelerde terakki meselesi en önemli gündem maddelerinden biri belki de birincisi olmuştur. Yüzyılların getirdiği geri kalmışlık nasıl aşılacaktır? Bu konuda hangi girişimlerde bulunulmalıdır? Hangi argümanlar ve enstrümanlar bu konuya hasredilmelidir? Şunu ifade etmek yerinde olacaktır ki artık aydın kesim sorunun temel kaynağının sadece bir alana sınırlandırılmayacağını farkındaydı.

² Osmanlı Devleti'nin batı karşısındaki gerilemesi konusunda genel bir değerlendirme için bkz. Akyıldız, A. (2012), *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*, İletişim Yayınları, 15-31.

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

Nitekim her alanda yapılacak ıslahatlarla batı yakalanabilirdi. Dolayısıyla devletin her alanda *terakki* kelimesini kendine rehber edinmesi icap etmekteydi. Söz konusu terakki hamlesinde devletin ihtiyaç duyacağı kadronun yetişmesi ise ancak maarif ile mümkün olacaktı.

Osmanlı maarif hayatında eğitim öğretimin ilk kez zorunlu hale gelmesi II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. II. Mahmut 1824 yılında yayımladığı fermanla ahalinin eğitime olan ilgisizliklerini ifade ederken ebeveynlerin çocuklarını çok kısa bir süre mektebe gönderdikten sonra hemen tarlada çalıştırmaya başladığını söylemektedir. Bu durumda çocuklar gereken dini eğitimlerini alamamakta ve temel dini bilgilerden bile mahrum bir şekilde büyümekteydi. Bu durumun ilahi cezaları beraberinde getireceğine vurgu yapılmaktadır (Akyüz, 2010:151; Mahmut Cevat, 1338:1-2).

II. Mahmut devrini takip eden Tanzimat döneminde terakkinin gerçekleşmesi yolunda en önemli konunun maarif olduğu sıklıkla dile getirilen bir husus olmuştur. Hatta gazetelerin başlık sloganlarında terakki meselenin reklam haline geldiği görülmektedir. Örneğin Sultan Abdülaziz devri gazetelerinden Hülâsatü'l-Efkâr gazetesi “Tarik-i terakkiye hizmet eder evrak-ı havadistendir” cümlesi ile yayım hayatına başlamıştır. Bu gazetenin 26 Haziran 1873 (R. 14 Haziran 1289) tarihli nüshasında Tıbbiye-i Şahaneden mezun edilen öğrenciler ile ilgili yapılan haberde maarif konusu güçlü bir şekilde ele alınmıştır. Makalede, “Bir milletin hâiz-i kemâlât-ı fahr ve mübâhât olması ancak maarifi nisbetinde olduğu ve hele şu bulunduğumuz asırda ise maarifsiz yaşamak bile derece-i istihale reside olduğu artık herkesin nazar-ı dikkatini celb ederek az çok tedarikât-ı lazımeye teşebbüs ile dâmen-der-meyân gayret olunmağa başlanmışdır” (Hülâsatü'l-Efkâr, 1289: no: 5) ifadelerine yer verilmiştir. Yani yaşanan dönemde artık eğitimin hayatın bir gerçeği haline geldiğinin herkes tarafından kabul edildiği ifade edilmektedir. Öyle ki bir memleketin gelişmesinin yegâne yolunun eğitimden geçtiği vurgulanmaktadır. Yine aynı gazetede “İhtiyacât-ı Milliyemiz” başlığı altında tefrika edilen “Tamim-i Maarif ve Lisan-ı Osmani” adlı makalede yazılanlar dönemin anlayışını açıklaması açısından önemlidir. Nitekim elinde maarif ışığı olmayan birinin zifiri bir karanlık içinde olduğu ve medeniyet dünyasında emniyetli bir şekilde gezmesinin mümkün olamayacağı aşağıdaki ifadelerde vurgulanmaktadır: (Hülâsatü'l-Efkâr, 1290: no: 87, 2).

“Bir millette maarif olmazsa elbette o millet ihtiyacât-ı zamâniyeye vâkıf olamaz. İhtiyacât-ı zamâniyeye vâkıf olmayan bir millet tıpkı zifiri karanlık bir gecede yola giden adama benzer. Nasıl ki bu adam kendini bir tarafa çarpmayacağına yahut içine düşmeyince haberi olamayacak bir kuyuya tesadüf etmeyeceğine

emniyeti yoksa şu zamanda dahi elinde şua-ı maarif olmadıkça bir milletin milliyet âleminde selamete gezinebileceği yoktur”

Döneminin önemli kalemlerinden Namık Kemal, Hadika gazetesinde kaleme almış olduğu “Maarife Dair Bir Makale” adlı yazısında dünyada insanlık şerefine marifetten yani bilmekten ibaret olduğunu ifade etmekte ve kişinin yaratıcısı ile bağının kurulmasında, yaradılış gayesinden haberdar olmasında, yaradılışımızdaki kabiliyetlerin ortaya çıkarılmasında ve dünyadaki varlıkların insanlığa hizmetkâr edilmesinde esas unsurun maarif olduğunu belirtmektedir. Makalenin devamında dünyanın bir köşesindeki faydalı bir şeyi diğer köşesine götüren şeyin yine maarif olduğunu söylemekte ve dünyada maariften büyük bir meziyetin düşünülmemeyeceği şeklinde bir kanaat ortaya koymaktadır (Hadika, 1289: no: 2).

18 Ağustos 1881 (R. 22 Ramazan 1298) tarihine ait Hafta gazetesinde aynı konunun uzun bir makale şeklinde ele alındığı görülmektedir. Gelişim ile eğitimin beraberce zikredildiği “Terakki ve Maarif” adlı bu makaledeki ifadeler dikkat çekicidir. “Dikkat olursa görülür ki âlemde her şey terakkidedir. Hususiyle nev-i beşer umumiyet üzere dev hatvesiyle ilerlemekten bir dakika geri durmuyor. Âlemde bir halde tevakkuf mümkün değildir”. Bu cümlelerin ardından artık zamanın bir sloganı haline gelen “ileri gitmeyen geri gider” atasözünün dilimizde yer edindiği ifade edilmektedir (Hafta, 1298: no: 1, 2).

Yine aynı yıllarda yayım hayatına devam eden Bahçe mecmuasında Terakki başlığı altında kaleme alınan bir yazıda Ticaret Mekteb-i Osmaninin açılışı ilginç ifadelerle konu olmuştur. Zira bu okulun açılması ile gelişim ışığı cehalet bulutlarını yok etmiş ve aydınlık bir güneş gibi ortaya çıkmıştır (Bahçe, 1297: no:30, 233).

Meşrutiyet devri matbuat hayatındaki gelişmeye paralel olarak terakki ve maarif meselesi de önemle ele alınan konulardan olmuştur. Mesela muhafazakâr çizginin önemli temsilcilerinden olan ve güçlü makalelerin yayımlandığı Beyânü'l-Hak dergisinde M. Safvet tarafından kaleme alınan ve dizi halinde sunulan “Mülkümüzde Muhtaç Olduğumuz Şeyler” adlı makalede “Bu vatanı yaşamak yaşayabilmek için her halde evvela maarife sâniyen paraya sâliken memleketin terakkisine hadim bir takım âlât edevâta muhtaç” olduğumuz ifade edilmektedir (Beyânü'l-Hak, 1326: no: 81, 1550). Bu üç şey zikredilirken öncelikle maarife vurgu yapılması önemlidir. Nitekim terakkinin sağlanmasındaki gerekli aletler ve paranın da ancak maarifin geliştirilmesi ile mümkün olacağı kanaati hâkimdir.

Terakki konusunun mekteplerde eğitim gören çocuklar için yazılan şiirlere de konu edildiği görülmektedir. Bu konuda 1910 yılında bir eğitim mecmuasında

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

güftesi Ali Ulvi'ye bestesi ise Kazım Bey'e ait olan "Terakki" adlı eserde şu ifadelere yer verilmektedir (Ulvi, 1326: no: 10, 120):

"Arş ileri, Arş ileri!
İsteğimiz ilerlemek..
Arş ileri, hep ileri!
Geri kalan ölmüş demek..
Okuyalım hüner ilim
Sayesinde yükselelim;
İşimizde sebat edip
Davranalım.. Çalışalım..
Arş ileri, Arş ileri!
Geri kaldık, çokdan beri!.
Yatsın ilmin düşmanları!'"

Osmanlı matbuatında maarif ve terakki konusunda daha pek çok örnek bulunmaktadır.³ Görüldüğü üzere terakkinin kaynağının maariften geçtiği artık Osmanlı düşünce hayatının bir kabulü haline gelmiştir. Maariften beklenen gelişmenin sağlanması bu sahadaki sorunların tespitine bağlı olduğundan modernleşme döneminin hemen başlarından itibaren teftiş faaliyetlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı maarifindeki ilk teftiş faaliyetlerinin mahalle mekteplerindeki yetersizliği önlemek amacıyla 1838 yılında başladığı kabul edilmektedir (Su, 1974: 1-2).

Osmanlı Devleti'nin batı karşısındaki geriliğini telafi etmek adına yapılan reformların istenen sonucu vermemesi her alanda yenilik yapılmasını zorunlu kılmış ve bu durum eğitim alanında da kendini hissettirmiştir. Bu süreçte eğitimin artık bir devlet görevi haline gelmesinin bir sonucu olarak 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bu düzenlemeyi 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin hazırlanması takip etmiştir. Bu süreçte denetim faaliyetleri de giderek yaygınlık kazanmıştır (Akyüz, 2010: 192). Encümen-i

³ Farklı örnekler için bkz. Kemal, N. (25 Kanunuevvel 1325), Maarif, *Çolpan*, no 2; Kemal, (7 Nisan 1325), Maarifimiz Ne Halde, *Feyz*, no 66; Ekrem, N. (16 Mart 1325), Islah-ı Maarif, *Gülzar*, no 1.

Teftiş ve Muayene Heyetinin kuruluşu ile ilgili 24 Aralık 1881 (R.12 Kânunuevvel 1297) tarihli belgedeki ifadeler teftiş konusunun ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim belgenin ilk satırında merkezi maarif idaresinde günün şartlarına göre bir düzenlemenin zorunlu olduğu ifade edilmektedir. Basılacak veya dışarıdan getirilen kitapların dini, ahlaki ve politik yönlerden zararlı olup olmadıkları konusunda bir tek şahsın vereceği kararın ötesinde bir heyet kanaatinin artık zaruri olduğundan bahsedilmektedir. Kurulacak heyetin ilerde bir akademi halini alması öngörülmektedir. Bu heyet eliyle matbaalar idaresi, mektep ve kütüphanelerin denetlenmesi “emr-i ehemm” yani en önemli iş olarak addedilmektedir. Bu süreçte mevcut müfettişler de bu heyete bağlanacaktır (BOA. MF. MKT.73/24).

Tanzimat dönemi ve devam eden süreçte teftiştten beklentilerin arttığı görülmektedir. Nitekim 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde teftiş faaliyetlerinden beklenti okullarda yapılacak ıslahatın gerçekleştirilmesi idi. 1892 yılına gelindiğinde Rumeli vilayetleri için düzenlenen geçici teftiş talimatnamesinde okulların açılması konusunda teşvikler, eğitimin yaygınlaşması, okul sayısının artırılması, mevcut mekteplerin ıslahı, eğitimden beklentilerin gerçekleştirilmesi için gerekenlerin yapılması gibi geniş bir görev ağı oluşmuştur. II. Meşrutiyet devrinde ise teftiş faaliyetlerinin daha profesyonel bir aşamaya geçtiği ifade edilebilir. Bu dönemde müfettişlerden denetim görevlerinin yanında eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması, muallimlerin eksiklerinin giderilmesi, maarifin karşılaştığı sorunların tespiti gibi çalışmalar beklenmekteydi (Su, 1974: 67-68). II. Meşrutiyet döneminde teftişlerin daha sağlıklı yapılması adına 1909 yılında “Teftişat Hakkında Talimat” (Erdem, 2009:68), 1910 yılında ise “Mekatib-i İbtidaiye Müfettişlerin Vezaifine Müteallik Talimat” yayımlanmıştır (Su, 1974:57).

Çalışma konumuz olan 1910 yılında tayin edilen maarif müfettişleri konusuna girmeden önce ana hatları ile müfettişlerin görev ve yetkilerini belirleyen talimatnamelere bakmak icap etmektedir.

Mekatib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezaifine Müteallik Talimat (R.1326/M.1910)

İptidai müfettişlerinin görev, yetki ve sorumluluklarının belirlendiği söz konusu talimat, Kamil Su tarafından kaleme alınan “Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi” adlı eserde transkripte edilmiştir. Bu talimatta iptidai müfettişlerinin görev, yetki ve sorumlulukları “Tahkikât, Teftişât ve Vesâya” olarak üç kategoride ele alınmaktadır. Talimatnameye göre müfettişler buldukları livadaki köyleri gezerek ihtiyaç duyulan mekteplerin kaç derslikli olacağını belirleyecektir. Ayrıca mektep inşa edilecek yerleri tespit edecek, bu arsalar üzerinde mevzuata uygun olarak inşaatın yapılması için gereken işlemleri

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

gerçekleştirecektir. Bununla birlikte mekteplerin finansmanı için kaynak arayışına girilecek ve münderis vakıf* varsa bunlar tespit edilecektir (Su, 1974: 207-208).

Aynı talimatnamenin *Teftişât* bölümünde müfettişlerin denetime ait görevleri sıralanmıştır. Buna göre mektep binaları, ders ve okuma kitapları, resim defterleri, kalem, hokka, siyah el yazı tahtası, haritalar; kız çocukları için iplik, iğne gibi ders araç gereçlerinin durumu teftiş edilecektir. Ders araç gereçlerini temin edemeyecek çocukların listesi vilayete gönderilecektir. Sınıfta kullanılan levhalar, ölçü ve tartı mecmuaları, haritalar, eşya koleksiyonları iptidai müfettişleri tarafından kontrol edilecek ve bunların uygun bir şekilde muhafaza edilmesi takip edilecektir. Her mektepte kütüphane kurulacaktır. Bu kütüphanelerden fakir öğrencilerin faydalanması temin edilecektir (Su, 1974: 208-209).

İptidai müfettişlerinin en önemli görevleri arasında eğitim öğretim faaliyetlerinin denetlenmesi gelmektedir. Talimatın *teftişât* kısmının beşinci maddesi buna ayrılmıştır. Müfettiş, eğitim öğretim faaliyetlerinin gereği gibi yapılıp yapılmadığını ve öğrencilerin eğitim öğretimden yeterli bir şekilde istifade edip edemediklerini kontrol edecektir. Muallimlerin bu konuda yetersizliği görülürse gerekli tavsiyelerde bulunulacak ve bir sonraki teftişte durum yeniden denetlenecektir. Eğer muallimin yetersiz olduğu anlaşılırsa bu durum vilayet maarif müfettişine bildirilecektir. Bununla birlikte eğitim öğretim faaliyetlerinin meşrutiyet ve Osmanlılık gereklerine göre yapılması gerekmektedir. Yasaklı kitapların kullanılmasına müsaade edilmeyecektir. Mekteplerin sıhhi açıdan uygun olup olmadığı da müfettişlerin teftiş etmekle mükellef olduğu konulardandır. Talimatnamede özel mekteplerin denetlenmesi konusuna da yer verilmiştir. Nitekim uzun süreden beri devlet için ciddi bir sorun kaynağı olan bu mekteplerin bir denetim altına alınması gerekmiştir. Cemaat mektepleri ve özel mekteplerde Osmanlılık şanına uygun bir eğitimin verilip verilmediği, muallimlerin Maarif Nezareti tarafından tasdik edilmiş diplomaların bulunup bulunmadığı kontrol edilecektir. (Su, 1974: 209-210).

Söz konusu talimatnameye göre İptidai Müfettişlerinin üçüncü görevi *Vesâya* olarak belirtilmektedir. *Vesâya*, vasiyet, öğüt ve nasihatler anlamına gelmektedir. *Vesâya* maddesinde müfettişlerin kasaba ve köyleri gezerken ahaliye eğitim ve mektepler hakkında gerekli nasihatlerde bulunmaları öngörülmüştür (Su, 1974: 210).

* Zaman içinde kuruluş amaçları ortadan kalkmış vakıf türü olarak belirtilmektedir. Bkz. Öztürk, N. (1995), *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 619.

Talimatnamenin bir okulun ihtiyaç duyacağı hemen hemen her konuda müfettişleri yetkili kıldığı görülmektedir. Yapılacak eğitim öğretim faaliyetlerinde devletin “şân ü şevketine” zarar verecek durumlardan sakınılması ve değişik dini grupların mekteplerinde denetimin sağlanması önemle üzerinde durulan konulardandır. Ayrıca ahalinin eğitime gerekli ilgi ve alakayı göstermesi için müfettişler tarafından tavsiyelerin yapılmasının istenmesi eğitim-toplum ilişkisinin önemsendiğini göstermektedir.

Maarif Müdürleri İle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezafine Müteallik Talimat (1326/1910)

Bu talimata göre vilayet maarif müfettişleri her üç ayda bir vilayet dâhilinde bulunan darümualliminler ve iptidai mektepler hakkında rapor vermekle yükümlüdür. Maarif müfettişleri Maarif Müdürünün olmaması durumunda liseler ve darümualliminlerin idare meclislerine başkanlık edebilmektedir. Ayrıca muallimlerin ehliyetnameleri ile ilgili komisyonlara başkanlık etme yetkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte muallimlerin tayinleri, değiştirilmeleri ve gerekirse azledilmeleri ile ilgili bir takım yetkileri de vardı. Nitekim maarif müfettişleri iptidai mektep muallimlerinin tayinleri ve azledilmeleri konusunda vilayete teklifte bulunabiliyordu. Ayrıca inas mektepleri dikiş muallimlerini tayin edebiliyor ve iptidai mektep muallimleri hakkında Vilayet İptidai Maarif Meclisinin onayı ile *tekdir* cezası verebiliyordu. Bu talimatnameye göre maarif müfettişleri orta öğretim ve özel öğretim ile ilgili konularda maarif müdürleri ile iletişim haline olması gerekmektedir (Su, 1974: 92-93).

1910 YILI VİLAYET VE İPTİDAİ MÜFETTİŞ TAYİNLERİ

Maarif Nezareti tarafından 21 Haziran 1910 (8 Haziran 1326) tarihinde tüm vilayet ve livalara bir telgraf emri gönderilmiş ve 1910 yılı bütçesinin onaylanması sonrasında her liva için birer İptidai Müfettişinin tayin edileceği bildirilmiştir. Bunun için gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir. Atanacak olan iptidai müfettişleri vilayetler tarafından belirlenecekti. Söz konusu müfettişlerin rüştiye muallim-i evveleri veya yedi senelik idadi mezunlarından ve eğitim öğretim işlerinde faydalı faaliyetleriyle öne çıkmış olanlardan seçilmesi istenmiştir. Atanacak müfettişler için standart bir maaş belirlenmemiştir. Görev mahallerine göre 600, 800 veya 1000 kuruş maaş verilecektir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 2).

21 Haziranda gönderilen telgraf emri sonrasında taşra maarif idarelerinde hummalı bir çalışma başlamıştır. Ankara'dan Diyarbakir'e, Halep'den Kosova'ya, Bursa'dan Trablusgarp'a varıncaya kadar tüm bağlı vilayet ve livalara tayin edilecek olan müfettişler için ilanlar çıkarılmış ve bunlardan “matluba muvafık” olanları seçilmiştir. Bu süreçte merkez ile taşra arasında yoğun bir yazışma trafiği yaşanmıştır. Gerek anlaşılamayan hükümler gerekse

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

karşılaşılan sorunların çözümü adına kaleme alınan bu yazılar 1910 yılında müfettiş tayinlerinde yaşanan süreci ortaya koymasından önem arz etmektedir.

Arşiv belgeleri çerçevesinde 1910 yılında tayin edilen maarif müfettişleri⁴ konusu, Anadolu ve yakın çevresi, Balkanlar, Arap nüfusun fazla olduğu yerler ve Adalara (Cezayir-i Bahr-i Sefid) yapılan atamalar olmak üzere dört bölümde ele alınacaktır.

Anadolu ve Yakın Çevresine Yapılan Atamalar

Bu başlık altında Bursa başta olmak üzere, Samsun, Ankara, Bolu, Kastamonu, Bitlis, Van vb. öne çıkan vilayet ve sancaklara yapılan müfettiş atama süreçleri değerlendirilecektir.

Maarif Nezaretinden 21 Haziran 1910 (R.8 Haziran 1326) tarihinde tüm vilayet ve livalara gönderilen maarif müfettişlerinin atanması konusundaki telgraf emrinin her açıdan açıklayıcı olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle taşra maarif idarelerinden bazılarının telgrafın içeriğini tam olarak anlayamadıkları görülmektedir. Nitekim mezkûr telgrafın içeriğinde, tayin edilecek olan müfettişlere harcırah dışında 600, 800 veya 1000 kuruş maaş verileceği belirtilmekteyse de hangi livaya ne kadar maaş tahsisatının yapılacağı konusuna açıklık getirilmemiştir. Bursa'ya dört müfettiş tayin edilecekti. Bunlardan birine 1000 kuruş, diğer ikisine ise 800'er kuruş maaş verileceği belirtilmiştir. Ancak hangi livaya ne kadar maaşla müfettiş tayin edileceği konusunda belirsizlik olduğu için Bursa vilayetinden nezarete çekilen 3 Ağustos 1910 (R.21 Temmuz 1326) tarihli telgrafta bu konunun açıklanması ve Bursa merkez, Ertuğrul, Kütahya ve Karahisar mutasarrıflıklarına tayin edileceklerin maaşları konusunda bilgi verilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 76-80). Bu telgraftan altı gün sonra Hüdavendigâr (Bursa) vilayetine çekilen telgrafta müfettişlere tahsis edilen maaşın livanın büyüklüğü, önemi ve işin fazlalığına göre belirlenmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Bu düzenleme vilayetin takdirine bırakılmıştır (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 79).

30 Ağustos 1910 (R.17 Ağustos 1326) tarihine gelindiğinde Bursa vilayeti gerekli çalışmaları bitirmiş ve atanacak olan müfettişlerin isim listesini nezarete

⁴ Bu çalışma Osmanlı Arşivi Maarif Mektubi Fonunda bulunan 1154/44 sayılı dosya esas alınarak hazırlanmıştır. Dosya içeriğinde Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerine ait birçok atama emirleri bulunmaktadır. Ayrıca dosyada 9 Ağustos 1910 (R. 27 Temmuz 1326) tarihli atama listesi mevcuttur. Bu listelerin transkriptleri ekler bölümünde sunulmuştur. Çalışma kapsamında önemli addedilen müfettiş atamaları ele alınmıştır. Bununla birlikte ek listelerin verilmesinin bu alanda yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

bildirmiştir. Buna göre Hadika-i İrfan Mektebi Müdürü Hilmi Bey, 1000 kuruş maaşla vilayet merkez iptidai müfettişi olarak tayin edilmiştir. Bursa ve yerel maarife olan katkıları nedeniyle Uşak müftüsü İbrahim Efendi, sekiz yüz kuruş maaşla Kütahya iptidai müfettişliğine; Bilecik idadisi muallimlerinden Mehmed Hulusi Efendi ise altı yüz kuruş maaşla Ertuğrul livası iptidai müfettişliğine atanmıştır. Bursa kazası iptidai müfettişliğine yine altı yüz kuruş maaşla Atranos (Orhaneli) rüştiyesi muallim-i evveli Mehmed Efendi tayin edilmiştir. 10 Eylül 1910 (R. 28 Ağustos 1326) tarihinde nezaret tarafından bu atamalar onaylanmıştır. Bu süreçte Eskişehir için herhangi bir talibin çıkmadığı anlaşılıyor. Eskişehir kazasının önemine binaen sekiz yüz kuruş maaş verilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 123-124).

1910 yılındaki atama sürecinde kimi müfettiş atamaları dikkat çekicidir. Ülkenin İran sınırında ve merkeze uzaklığıyla maruf olan Van vilayetine Çankırı İdadisi Müdürü Şerif Efendi tayin edilmiştir. Çankırı ile Van arasındaki mesafenin uzaklığı dikkate alındığında Şerif Efendi'nin idealizmi veya vilayet maarif müfettişliğinin cazip oluşu akla gelmektedir. Nitekim devrin şartlarına göre Şerif Efendi bu göreve iki bin kuruş maaşla tayin edilmiştir. Van merkez sancağı iptidai müfettişliğine ise bin kuruş maaşla Van İdadi Mektebi Fransızca muallimi Andon Efendi, Hakkâri sancağına ise sekiz yüz kuruş maaşla Abdullah Efendi atanmıştır (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 86-101). Andon Efendi'nin tayini devlet nezdinde gayr-i Müslimlerin ötekileştirilmediğinin açık göstergesidir.

Dikkat çekici bir diğer mekâtib-i iptidaiye müfettiş tayini de Bolu'da yaşanmıştır. Bolu frengi hastanesi seyyar tabiplerinden Mustafa Raşid Efendi müfettiş olmak için başvuruda bulunmuştur. Başvuru uygun bulunmuş ve atanması için nezarete yazı yazılmıştır. Bu yazıda Mustafa Raşid Efendi'nin Mekteb-i Âliyeden mezun olduğu ve köyleri seyahat ederek teftiş edebileceğine yer verilmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 10).

21 Haziran 1910 tarihli telgrafta iptidai müfettişlerin tayinleri üç esas üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın başında belirtildiği üzere müfettişler rüştiye muallim-i evvelerinden veya yedi senelik idadi mezunlarından ve faydalı faaliyetleriyle maarifte öne çıkanlardan seçilecekti. Ancak kimi atamalarda üçüncü kriterin seçildiği kanısı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Bitlis vilayetine bağlı Gence kasabasında maarif kâtibi olan Bahri Efendi'nin müfettiş olarak atanması için teklifin yapıldığı görülmektedir. (BOA.MF.MKT.1154/44 lef 111). Bitlis'ten yapılan teklifler nezaret tarafından 31 Ağustos 1910 (R.18 Ağustos 1326) tarihli telgrafta onaylanmıştır. (BOA.MF.MKT.1154/44 lef 110). Bu atamanın daha sonra tebdil edilerek yerine “erbab-ı istidad ve ikdamdan” Abdülhakim Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir. Bu ifade meselenin anlaşılması açısından önemlidir. Nitekim bu değişikliklikle Abdülhakim Efendi'nin kabiliyet

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

erbabı ve öncelikli hak sahibi olduğu ifade edilmek istenmiştir. Tabiatıyla maarif kâtibi Bahri Efendi'nin daha önce hangi sebeple atandığı sorusu akla gelmektedir. Bu konuda bir açıklama bulunmamaktadır. Bu arada Bahri Bey'in de yeni memuriyeti mahalline gittiği ifade edilmiştir. Ancak yeni memuriyetinin ne olduğu konusunda da bir açıklamada bulunulmamıştır (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 141).

Yapılan atamalarda dikkat çeken ortak konulardan biri müfettişlere verilecek olan maaşların mümkün mertebe artırılma gayretidir. Bu talebin merkez nezdinde kabul görmesi için sunulan gerekçelerin başında ise bölgenin coğrafi şartlarının elverişsiz olması gelmektedir. Ayrıca işlerin yoğunluğu, verilecek olan harcırahın yapılacak teftiş gezilerinde yeterli gelmemesi de sıralanmaktadır. Ancak Ankara vilayetinden yapılan teklifte bunun dışında bir usul benimsendiği görülmektedir. Ankara vali vekili Hüseyin Hüsnü Bey imzasıyla gönderilen yazıda müfettişlerin belirlendiği, bunların vazifelerindeki başarıya göre terfilerinin yapılacağı, şimdilik altı yüz kuruş maaş verileceği ifade edilmiştir (BOA.MF.MKT.1154/44 lef 42). Ankara vilayetinin bu tavrı performansla göre maaş prensibinin kabul edildiğini anımsatmaktadır. Söz konusu müfettişlerin maaşları konusunda Maarif Nezaretinden daha sonra yazılan bir telgrafta maaşların bütçeye göre yeniden düzenlenmesi veya fazla kalan 1400 kuruşun mekatib-i iptidaiyeye tahsis edilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 121).

Daha önce de ifade edildiği üzere iptidai müfettişlerinin seçimi vilayetlere bırakılmıştır. Vilayet müfettişlerinin tayini ise nezaret tarafından gerçekleştirilecekti. Bu konuda dikkat çekici bazı uygulamaların yaşandığı görülmektedir. Örneğin maarif idaresi başkâtibi Hüsnü Bey, Kastamonu vilayet müfettişi olarak tayin edilmiştir. Maaş olarak 1500 kuruş tahsis edilmiştir (BOA.MF.MKT.1154/44 lef 32). Bitlis vilayetindeki Kâtip Bahri Bey'in atanmasına rağmen yerine ehil olarak addedilen Abdülhakim Efendi'nin tayin edilmesinin yanında vilayet müfettişliği gibi iptidai müfettişlikten daha fazla ehliyet ve liyakat gerektiren bir işe maarif başkâtibinin atanması idari makamlara yakın olan şahısların kimi atamalarda tercih edildiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Vilayet maarif müfettişliği ile ilgili diğer bir örnek ise Sivas'ta yaşanmıştır. Sivas vilayet maarif müfettişliğine 2 Ağustos 1910 (R.20 Temmuz 1326) tarihinde iki bin kuruş maaşla İsmail Hakkı Bey tayin edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, daha önce Sivas Darülmüallimininde müdürlük yapmış biridir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 74). Sivas valisi çektiği telgrafta İsmail Hakkı Bey'in henüz göreve başlamadığını, "vatanın terakkiyât-ı ilmiyesi için heder edilecek zamanımız bulunmadığına mebnî" yeni bir atamanın yapılmasının gerektiğini ifade etmektedir. Yeni vilayet maarif müfettişliği için tavsiye ettiği kişi ise maarif muhasebe memuru Cemal Bey'dir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 58).

Yapılan atamalar değişik şikâyetleri de beraberinde getirmiştir. Bu konuda Bursa'da Mehmed Şükrü Bey ve Samsun'da Muallim Şakir Efendi'nin şikâyetleri dikkat çekicidir. Mehmed Şükrü Bey, 13 Ekim 1910 (R. 30 Eylül 1326) tarihinde nezarete sunduğu dilekçesinde uğradığı haksızlığı dile getirmektedir. Mehmed Şükrü Bey, mülga mektubi kaleminde kâtip olarak çalışmaktayken yapılan düzenleme neticesinde kadro dışı kaldığını, yapılan bazı imtihanlara katılmasına rağmen bir görev alamadığını ifade etmektedir. Her ne kadar kendine bir görev verileceği ifade edilmiş olsa da aradan bir buçuk iki sene geçmesine rağmen kendisini arayan veya soran olmamıştır. Daha sonra girdiği diğer bir sınavda da ikinci olmuştur. Bir kalemde görev verileceği sözünü almışsa da söz veren yetkilinin tayininin çıkması üzerine Mehmed Şükrü Bey yine işsiz kalmıştır. Mehmed Şükrü Bey, emsallerine göre daha liyakatli olduğunu ifade etmiş ve içinde bulunduğu durum nedeniyle *me'yus* bırakıldığını ve bunun hiçbir şekilde adalete uygun düşmediğini belirtmiştir. Bu süreçte açılan müfettişlik kadrosuna da başvurmuş ve yine ikinci olarak değerlendirilmiştir. İkinci olmasına mükâfat olarak dört yüz kuruşluk bir memuriyete tayin edilmesini, mümkün olmazsa sınavın yenilenmesini istemiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 77). Mehmed Şükrü Bey'in dilekçesi 2 Kasım 1910 (20 Teşrinievvel 1326) tarihinde Talat Bey'e havale edilmiştir. Ancak Mehmed Şükrü Bey'in dilekçesinin akıbeti konusunda bunun dışında herhangi bir bilgi sahibi değiliz.

Mehmed Şükrü Bey'in dilekçesi dönemin bürokratik ahvalini yansıtmaya açısından önemli bir belgedir. Yapılan düzenleme neticesinde işsiz kalan bir devlet görevlisinin hayata tutunma çabasının bir yansıması olan bu dilekçede bürokratik işleyişin ipuçlarını görmek mümkündür. Nitekim girilen sınavlar alınan neticeler ve verilen sözlerin değişik sebeplerden tutulmaması veya tutulamaması bürokratik işleyişteki keyfiliğin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak şunu da ifade etmek yerince olacaktır ki Mehmed Şükrü Bey, dilekçesinde hangi okullardan mezun olduğu konusunda bilgi vermemiştir. Bu da onun diğer adaylar nezdinde bir eksikliği olarak görülebilir.

Canik sancağına (Samsun) yapılan atama da şikâyet konusu olmuştur. Canik mutasarrıfı Mehdi Bey, mekâtib-i iptidaiye müfettişliğine Dersaadet Darümuallimininden yüksek derecede başarı göstererek mezun olmuş ve uzun süreden beri eğitim öğretim faaliyetlerinde çalışmış olan Çarşamba kazası numune rüştiyesi muallim-i evveli Yusuf Efendi'nin seçildiğini bildirmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 96). Muallim Şakir Efendi ise kısa fakat etkili bir telgraf ile durumu nezarete bildirmiştir. "İki senedir kurâ mekatibinin ıslahına çalıştığım Samsun mülhakatınca da malumdur. Diğerinin müfettiş tayini makamınıza yazıldığı mesmu'dur. Bittahkik adaletinizi beklerim" (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 98).

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

Muallim Şakir'in bu telgrafının Mehmed Şükrü Bey'in durumundan farklı olarak daha fazla ilgiye mazhar olduğu ve bir neticeye ulaştığı görülüyor. Nitekim nezaret olaya ilgisiz kalmamış ve temmuz ayında Canik mutasarrıflığına çekilen telgrafta Yusuf Efendi ile Şakir Efendilerden hangisinin daha layık olduğu konusunda bir açıklama istenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 63). Bu süreçte hem Yusuf Efendi'nin hem de Canik mutasarrıfının nezarete telgraf çektiği görülmektedir. Telgrafta Yusuf Efendi, yaptığı görevlerin yanında maarif madalyasıyla taltif edilmesi konusunda yazışmaların yapıldığını ve cevap beklediğini ifade etmektedir. Canik mutasarrıflığı ise aynı teklifini yinelerken Yusuf Efendi'nin liyakatinden bahsetmektedir. Ancak Şakir Efendinin de “erbab-ı iktidardan” olması nedeniyle o'nun da başka bir yerde istihdam edilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 94-95).

Şunu ifade etmek yerinde olacaktır ki çalışma konusunun esasını teşkil eden maarif mektubi evrakından 1154/44 numaralı dosya hacimli bir dosya olup bu dosyada birçok maarif müfettiş tayininin gerçekleştiği görülmektedir. Bu süreçte şikâyetler konusunda sadece Mehmed Şükrü Bey ve Muallim Şakir Bey'in belgelerine rastlanılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere haksızlığa uğradığı gerekçesi ile girişimde bulunanların sayıca az olduğu görülmektedir.

İptidai müfettişlerinin tayinlerinde en dikkat çekici olan yerlerden biri de Musul vilayetidir. Musul vali vekili Mirliva Ahmed Vefik mührüyle 27 Haziran 1910 (R.14 Haziran 1326) tarihinde nezarete gönderilen yazıda ilginç ifadelere rastlanmaktadır. Musul vilayetine üç iptidai müfettişi tayin edilecektir. Ancak Mirliva Ahmed Vefik, Musul vilayetinde çalışmakta olan muallimlerden belirtilen şartları sağlayan hiç kimsenin olmadığını bildirmektedir. Ahmed Vefik'e göre müfettiş olarak askeri düzenleme sırasında emekliliğe sevk edilen mektepli zabitler arasında istenilen vasıfları haiz birileri bulunabilirdi. Bu nedenle belirtilen üç müfettişliğin ikisi zabitlerden diğeri ise yirmi seneden beri maarif muhasebeciliğinde bulunmuş, tahrirat ve hesap kâtibi olarak çalışan İbrahim Efendi tayin edilebilirdi. Ayrıca İbrahim Efendi, teftişe dair işlerin yoğunluğu sebebiyle bin kuruş maaşla istihdam edilmeliydi. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 51). 27 Temmuz 1910 (R.14 Temmuz 1326) tarihinde nezaretin Musul'dan gelen iki isme onay verdiği görülmekle birlikte ehliyeti haber verilen Ziya Efendi'nin Kerkük iptidai müfettişliği için değerlendirilmesi istenmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 49).

Dikkatlerden kaçmayacağı üzere Musul gibi önemli bir vilayette istenilen özellikleri haiz bir tek muallimin bile bulunamamış olması pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim 1903 yılı maarif salnamesine göre Musul vilayetinde bir İdadi, bir darümuallimin ve altı rüştiye bulunmaktadır. Bu mekteplerdeki muallim sayısı ise 32 idi (Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1321; 677-679). Beğenilmeyen muallimlere karşın zabitlerden ve emeklilerden müfettiş

tayini ise konunun bir keyfiyet ve tercih meselesi olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Balkanlara Yapılan Atamalar

Bu başlık altında Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra sancaklarına yapılan atamalar ele alınacaktır.

10 Temmuz 1910 (R. 27 Haziran 1326) tarihine gelindiğinde Selanik vilayetinin müfettişler konusundaki tespiti tamamladığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu tarihte nezarete çekilen telgrafta Selanik livası iptidai müfettişliğine Abdülazim Efendi'nin seçildiği bildirilmiştir. Abdülazim Efendi'nin seçilmesinde dört buçuk yıldan beri Bulgar mektebi müfettişliğinde bulunması ve Bulgarca'yı iyi derecede bilmesi etkili olmuştur.⁵ Siroz livası müfettişliğine ise Mekteb-i Harbiye'den mezun ve daha önce mülazım-ı evvel⁶ olarak görev yapmış olan Sirozlu Ahmed Efendi seçilmiştir. Ahmed Efendi, Bulgarcanın yanında Fransızca da bilmektedir. Drama livası müfettişliğine ise Üsküp İdadisi mezunlarından olup bir buçuk seneden beri Selanik mekatib-i iptidai müfettişliğini yürüten Süleyman Efendi'nin tayin edilmesi istenmiştir. Bu müfettişlerin bin kuruş maaş ile atanması talep edilmiş, nezaret tarafından bu atamalar onaylanmıştır. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 27-28).

Bu süreçte nezaret tarafından atanacak olan vilayet müfettişleri konusunda taşradan nezarete bazı tekliflerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin Selanik vilayet maarif müfettişliği için Kazım Nami Bey teklif edilmiştir. Kazım Nami Bey, yabancı dil olarak Fransızca biliyor ve bir seneden beri Bulgarca konuşabiliyordu. Kazım Nami Bey, bu sırada asker olarak görev yapmaktaydı. Atanması halinde derhal bu görevinden ayrılacağını ifade etmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 46). Kazım Nami Bey'in Selanik vilayeti müfettişliğine atanmak istemesi vilayet müfettişliğinin o sırada yürütmekte olduğu askerlik görevinden daha cazip olduğunu akla getirmektedir. İlerleyen süreçte Kazım Nami Bey, iki bin kuruş maaşla Selanik vilayeti maarif müfettişliğine tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 45).

Manastır vilayetine atanacak olan müfettişlerin de Selanik'te olduğu gibi bölgede Türkçenin dışında konuşulan dillere de vakıf olmaları önemsenmiştir. Nitekim Manastır valisi Halil Bey'in 21 Haziran 1326 tarihli telgrafında merkez

⁵ Abdülazim Efendi'nin Usul-i Cedid üzere yazdığı "Musahhah Tertib-i Cedid Elifba" ve Bulgar çocuklarının daha kolay bir şekilde Türkçe öğrenmeleri için "Nazari ve Ameli Türkçe Kıraat-ı Tedriciye" adlı eserleri bulunmaktadır. Abdülazim Efendi Selanik Maarif Müdüriyetinden bu kitapların mektep programlarına kabulünü talep etmiştir. Bkz. (BOA.MF.MKT.1146/38)

⁶ Üsteğmen

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

liva ve bağı sancaklara atanacak olan iptidai müfettişlerin hangi özellikleri haiz olduklarını sıralarken “teftiş ve tedrisata muktedir olmakla beraber, daire-i teftişiyelerindeki lisan-ı mahalliye vakıf ve hassaten hal ve tavırlarının mücerreb ve şayan-ı itimad olması”nın gerektiği belirtilmektedir. Yani müfettişlerin denetim işlerini bilen, bölgede yaşayan farklı unsurların dillerine hâkim ve güvenilir olması gerekiyordu (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 37). Her ne kadar Halil Bey bunları ifade etse de yapılan atamalarda hangi müfettişin hangi dili bildiği konusunda bir açıklamada bulunmaması dikkat çekicidir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 37).

Müfettişlere verilecek maaşlar konusu atama sürecinde öne çıkan konulardandır. Bu konuda taşra idarelerinden nezarete gelen önerilere her seferinde onay verilmediği anlaşılmaktadır. Balkanların önemli ve büyük vilayetlerinden olan Manastır vilayeti bu konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Manastır valisi Halil Bey'in 4 Temmuz 1910 (R.21 Haziran 1326) tarihli telgrafında müfettişlere biner kuruş tahsis edilmesi istenmiştir. Zira bölgenin geniş ve zorlu coğrafi şartları haiz olması nedeniyle müfettişlere verilecek harcırahın yeterli gelmeyeceği belirtilmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 37). Ancak nezaretten gelen cevapta vilayet müfettişlerinin iki bin, diğer müfettişlerin ise sekiz yüz kuruş maaş ile atandığı bildirilmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 36). Fakat İlbasan ve Görice müfettişleri Süleyman ve Nazmi Efendiler sekiz yüz kuruş maaşla tayin edilmeyi kabul etmemişlerdi. Vali Halil Bey, bu durumu merkeze bildirirken müfettişlere biner kuruş verilmesinin gerekliliğini bir kez daha ifade etmekle birlikte bunun mümkün olmaması halinde sadece Süleyman ve Nazmi Efendilerin maaşlarının bin kuruşa çıkarılmasını teklif etmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 60). Bu teklif kabul edilmiş ve İlbasan ve Görice müfettişlerinin maaşları biner kuruşa çıkarılmıştır. (BOA.MF. MKT.1154/44 lef 59). Merkez sancağı, Debre ve Serfice kazalarındaki müfettişlerin maaşlarının bin kuruşa iblağ edilmemesi konusunda bu kazaların büyüklüğü veya çalışma koşullarının zorluğu açısından bir açıklamada bulunulmamış olması müfettişlere verilecek maaşların keyfiyet konusu olabildiğini akla getirmektedir.

Müfettiş maaşları konusunun Yanya vilayetinde de sorun teşkil ettiği görülmektedir. Yanya valisi 30 Haziran 1910 (R. 17 Haziran 1326) tarihli telgrafında tercih edilecek müfettiş adayları konusunda sıkıntı çektiğini ifade etmekte ve istenilen özelliklerde yeterli adayın olmadığından yakınmaktadır. Bu nedenle Preveze İdadisi Türkçe, Medeni Bilgiler ve Ahlak dersleri muallimi Fettah Efendi bin kuruş maaşla Ergiri kazası müfettişliğine atanmıştır. Aydanos Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Hamdi Bey ise sekiz yüz kuruş maaşla Berat'a; Margiriç Rüştiye Mektebi riyaziye muallimi Mustafa Efendi altı yüz kuruş maaşla Preveze'ye; Leskovik Rüşdiyesi muallim-i evveli Zeynel Abidin Bey'in

ise sekiz yüz kuruş maaşla Merkez Liva İptidai Müfettişliğine atanması teklif edilmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 35).

Vali Bey'in bu teklifinin tam olarak kabul edilmediği görülmektedir. Nitekim, Merkez livaya yine Zeynel Abidin Bey atanmış ancak maaşı bin kuruş olarak değiştirilmiştir. Ergiri sancağına altı yüz kuruş maaşla Fettah Bey, Berat sancağına sekiz yüz kuruş maaşla Hamdi Bey, Preveze'ye ise sekiz yüz kuruş maaşla Mustafa Efendi atanmıştır (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 34).

Yanya vilayetinden nezarete çekilen 24 Temmuz 1910 (R.11 Temmuz 1326) tarihli telgrafta yapılan düzenlemede bir hatanın olabileceği nazik bir üslupla belirtilmektedir. Zira, Ergiri sancağının altı, Preveze'nin sadece iki kazasının olduğu; gönderilmiş olan maaş düzenlemesinin iş yüküne göre düzenlendiği halde Ergiri sancağı müfettişi için altı yüz, Preveze müfettişi için bin kuruş maaşla atamanın yapıldığı ifade edilmiştir. Bu durumda ya ilk düzenlemeye göre yeniden bir değişikliğin yapılması ya da Preveze için tahsis edilen maaşın Ergiri'ye aktarılması teklif edilmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 53). Merkez bu teklife kayıtsız kalmamış ve Yanya valisinin istediği şekilde maaşlar yeniden düzenlenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 52).

Balkanlarda önemli vilayetlerden bir diğeri ise Kosova vilayetidir. Kosova vilayetine yedi müfettiş tayin edilecekti. Bunlardan vilayet maarif müfettişi diğer yerlerde olduğu gibi nezaret tarafından diğerleri ise vilayet tarafından belirlenecekti. Altı iptidai müfettişinden ikisi biner, ikisi sekiz yüzer, ikisi ise altı yüzer kuruş maaşla atanacaktı. Atanacak olan müfettişlerin mümkün mertebe bölgede konuşulan lisanlara aşina olması istenmektedir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 3).

Kosova vilayetindeki iptidai müfettişlerinin tayinleri şu şekildedir: Vilayet Bulgar Mektepleri Müfettişliğine bin kuruş maaşla Üsküp Bulgar Bedagojik Mektebi edebiyat muallimi Petrepop Arsof tayin edilmiştir. Sırp Mektebi müfettişliğine sekiz yüz kuruş maaşla Karatova Sırp Mektebi Müdürü Yuvanpop Gürgüvik; Üsküp Mekatib-i İptidaiye Müfettişliğine ise sekiz yüz kuruş maaşla daha önce memuriyet yapmış olan gayr-i müslim mektepleri müfettişi Faik Efendi tayin edilmiştir. Piriştine'ye bin kuruş maaşla mahkeme-i adliye tercümanı Fazıl Bey, Taşlıca Seniçe İptidai Müfettişliğine sekiz yüz kuruş maaşla Siroz adliye tercümanı Zeynel Bey uygun bulunmuştur. Prizren İptidai Müfettişliğine ise altı yüz kuruş maaşla tahrirat kâtibi Kemal Efendi tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 128). Yapılan atamalarda lisan konusunun ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır.

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

Kosova vilayeti dâhilinde iptidai mektep müfettişi ataması yapılması gereken bir diğer yer ise İpek sancağı⁷ idi. Buraya atanacak olan müfettişe aylık altı yüz kuruş maaş verilecekti. Ancak henüz uygun bir aday bulunamadığı için atama yapılamamıştı (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 128).

Arap Nüfusun Fazla Olduğu Yerlere Yapılan Müfettiş Atamaları

Atamaların yapıldığı 1910 yılında Osmanlı Devleti halen çok geniş bir coğrafyaya egemidir. Nitekim Trablusgarp Savaşı ve ardından başlayacak olan Balkan Savaşları henüz yaşanmamıştır. Bu minvalde devlet Afrika'dan Balkanlar'a, Kafkaslardan Arabistan'a kadar çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmekteydi. Bu geniş coğrafyada Arapların çoğunlukta olduğu yerlere atanacak olan müfettişlerin Arap lisanına hâkim olması istenmiştir. Bu konuya daha önceki zamanlarda da bölgede görev yapan idarecilerin önem verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1891 yılında Sana'dan İstanbul'a yazılan bir yazıda Türk muallimlerin Arapçaya vakıf olamamalarının öğrencilerin okula olan ilgilerini azalttığından bahsedilmektedir. Öyle ki bir yıldan beri Arap talebeler okula gitmemekteydi (BOA. MF. MKT.135/60.1 lef 1; BOA. MF. MKT.135/60.2 lef 1). Bu nedenle bölge lisanına aşina olan müfettişler görevlendirilmeliydi. 1910 yılında Sana Sancağına *birçok şahadetname sahibi* ve imtihan neticesinde ehil olduğu anlaşılan Mehmed Hulusi Efendi seçilmiştir. Mehmed Hulusi Efendi aslen Bağdadlı idi ve Sana'da ikamet etmekteydi. Mehmed Hulusi Efendi'nin bildiği diller konusunda bilgi verilmemiştir. Ancak gerek kendisinin Bağdadlı olması ve gerekse de Sana'da ikamet ediyor oluşu yöre lisanına hâkim olduğunu göstermektedir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 125-126).

Bu örneklerin yanında Beyrut, Bingazi, Zor ve Kudüs sancaklarında mahalli dil meselesi gündeme gelmemiştir. Bu durum ya mahalli lisanın bilinmesinin bu bölgeler için sıradan bir durum olduğu ya da yerel idarecilerin istedikleri şahsı müfettişlik makamına getirme isteklerinden kaynaklandığını akla getirmektedir.

Bilindiği gibi Kudüs semavi dinler için kutsal bir şehirdir. Şehrin bu özelliği tarihi süreç içinde birçok devletin egemenlik mücadelesine sahne olmasını netice vermiştir. Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalan şehirde özellikle XIX. asrın sonlarına doğru geniş çaplı misyonerlik faaliyeti yürütülmüştür. Bu faaliyetin merkezleri ise genel olarak yabancı mektepler olmuştur. Gerek İstanbul gerekse mahalli idareciler öteden beri bu durumun farkındadır. Nitekim Kudüs maarif müdürünün nezarete gönderdiği 22 Haziran 1893 tarihli yazısı vaziyeti açıkça

⁷ 1898 yılında İpek sancağı mutasarrıflığı sancağın eğitim durumu ile ilgili teferruatlı bir raporu Kosova vilayetine göndermiştir. Raporda özellikle sıbyan mekteplerinin durumu ve eski usul yapılan eğitimden bahsedilmekte, mekteplerin en kısa sürede iptidaiye dönüştürülmesi istenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (BOA. İMF.5/44)

ortaya koymaktadır. Söz konusu yazıyı önemine binaen günümüz Türkçesi ile burada sunmak yerinde olacaktır.

“Kudüs değişik milletlerin bulunduğu bir yer olması sebebiyle burada her millet nüfuzunu artırmak ve etkinliğini çoğaltmak için gündüzlü, yatılı, sanayi, yetimlere mahsus mektepler ve hayır müesseseleri inşa etmektedir. Böylece milletler arasında büyük bir rekabet hâsıl olmakta ve Kudüs'te istisnasız bir şekilde bu kurumlara ücretsiz talebe kabul edilmektedir. Bu sebeple talebelerin sayısı gün geçtikçe artarken buna mukabil söz konusu müesseselerin sayısında da artış yaşanmaktadır. Bunlardan İngiliz cemiyetlerine mensup misyonerler bununla da yetinmeyerek kendi mezheplerini yaymak için erkek ve kadın kısmından bulunan adamlarını köyler ve Kudüs şehrinin merkez kasabasının bazı ev ve meskenlerine göndermektedirler. Gerçi gerek köylerde gerekse kasaba merkezinde bunlara mukavemet edecek derecede mekatib-i iptidaiye ve idadiye mevcuttur. Ecnebi mekteplerine Müslüman çocukların rağbet etmemesi için ara sıra söz konusu mekteplerde mevcut olan çocukların isimleri nüfus kayıtlarına bakılarak denetlenmektedir. Ancak buradaki Müslüman yetimlerin terbiye ve talimleri için şimdiye kadar iyi bir mektep bulunmamaktadır. Her yerde olduğu gibi burada da bu çeşit yetimhaneler eksiktir. Bunlar için her ne kadar gelirlerin durumuna nispeten belediyeden bir miktar maaş verilmekte ise de tabii olarak yetersizliği sebebiyle fırsat buldukça söz konusu yetimlerin ecnebi ve Protestan eğitim hanelerine kayıt fikri ortaya çıkmaktadır. Bu durumdaki birkaç Müslüman evladı bu mahallerden çıkarılarak bunun dünyevi ve uhrevi zararları izah edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu duruma bir çare bulunması elzem görülmüştür. Saadetli mutasarrıf paşa hazretleri ve maarif komisyonu azası ile bu konuda gerekli müzakereler yapılmıştır. Söz konusu Müslüman yetimhanesinin kurulmasıyla ecnebi müesseselerine öğrencilerin kayıtlarının engellenmesi için kendilerinden bir bâb ıslahhanenin açılması ve orada terbiye ve sanayi talimleri gibi çocukların istikballerinin temini arzu edilmiştir. Islahhane için vaktiyle maarif idaresi tarafından zapt olunmuş ve şimdi inâs mektebi olarak kullanılan fevkâni ve tahtâni binadan oluşan eski medresenin kullanılması düşünülmüştür...” (BOA. MF.MKT.184/43.1 lef 1).

Belgeden de anlaşılacağı gibi özellikle İngilizlerin misyonerlik faaliyetlerini ileri bir seviyeye çıkardıkları görülmektedir. Bu durumda Osmanlı mekteplerinin zararlı faaliyetlere mukavemet edebileceği düşünülmekteyse de bir darüleytamın

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

açılması ve gereken masrafların karşılanması icap etmiştir. Bu konuda da teferruatlı bilgi verilmiştir.

1893 yılına ait bu belgede şahit olunan maarif konusundaki hassasiyetin Kudüs mutasarrıfının 1910 yılı müfettiş tayininde de görmek mümkündür. Kudüs mutasarrıfı 9 Temmuz 1910 (R.26 Haziran 1326) tarihli yazısında Kudüs'teki Müslüman mekteplerinin yabancı mekteplere nazaran geride olduğunu belirtmektedir. "Mekatib-i Milliyenin terakkisi ve tealisi için cesameti bir vilayete muadil olan Kudüs-i Şerif sancağına" Kudüs İdadi Müdürü Kamil Bey'in maarif müfettişi olarak atanmasını teklif etmiştir. Buradaki işlerin yoğunluğu nedeniyle iki bin kuruş maaş verilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 90). Kamil Bey'in atamasının yapıldığı görülmektedir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 91). Vilayet müfettişliğindeki hassasiyetin yanında Kudüs Mekâtib-i İptidaiye Müfettişliğine muhasebe ve tahrirat kâtabi Ahmed Hamdi Bey'in teklif edilmesi dikkat çekicidir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 89).

Devletin önemli vilayetlerinden Beyrut gerek mevki gerekse zenginliği itibarıyla öne çıkan bir bölgedir. Nitekim dönemin resmi belgelerinde Beyrut zenginliği ile maruf addedilmektedir (BOA. MF. MKT.153/164). Beyrut ve livalarına altı iptidai müfettişi tayin edilmiştir. Bunlardan Beyrut ve Cebel-i Lübnan sancakları için biner kuruş, Akka, Nablus ve Lazkiye için sekiz yüz, Trablusşam içinse altı yüz kuruş maaş belirlenmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 14). Ancak Trablusşam sancağı için belirlenen maaş nedeniyle herhangi bir talip ortaya çıkmamıştır. Beyrut valisi 17 Temmuz 1910 (R.4 Temmuz 1326) tarihli yazısında bu durumu dile getirirken altı yüz kuruşluk maaşın Trablusşam sancağının iş yükü ile orantılı olmadığını bu nedenle bir adayın bulunmadığını belirtmekte ve diğer livalar gibi sekiz yüz kuruşa iblağ edilmesini istemektedir. Eğer kabul edilirse Adana İdadisi mezunlarından Lazkiye İptidaisinde lisan-ı Osmani ders muallimi Nedim Efendi'nin tayin edilebileceğini belirtmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 65). Nezarete sunulan bu teklif kabul edilmiştir.

Maaşların belirlenmesi konusunda taşradan merkeze yazılan yazılarda genellikle bölgenin coğrafi koşulları ve iş yükünün ağırlığı gerekçe gösterilmektedir. İfade edilen iş yükü müfettişlerin gezmesi gereken sahanın genişliği, denetlenmesi gereken mektep sayısının fazlalığı ve bunlara ait işlerin çokluğu anlamına gelmektedir. Fakat Zor sancağı hakkında yazılanlar bunlarla ilgili olmakla birlikte değişik bir yapı arz etmektedir. Nitekim Zor mutasarrıfı Mahmut tarafından nezarete çekilen telgrafta ahalinin cehaletinin ortadan kaldırılmasının müşkül bir konu olduğu ve bu konu da çekilecek meşakkatin

karşılığı olarak müfettişlere bin kuruş maaşın verilmesi istenmiştir⁸. Bu teklifin kabul edilmesi durumunda müfettişliğe yeterli görülen merkez numune rüştiyesi muallim-i evveli Şevki Efendi'nin tayin edileceği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 107). Mutasarrıfın bu teklifinin nezaretçe kabul edildiği görülmektedir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 106).

Trablusgarp vilayetinin durumunun Zor sancağından daha müşkül bir vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Trablusgarp valisinin maarif müdürlüğünden aldığı malumat üzerine nezarete gönderdiği yazı vilayetin eğitim durumunu ortaya koymakta ve ihtiyacın ne olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 1). Belgenin ehemmiyeti nedeniyle önemli görülen kısımlar aynen sunulmuştur;

“... merkez sancağında on beş, Humus sancağında altı, Cebel ve Fizan sancaklarında da birer ibtidai mektebimiz mevcut ise de bunlardan merkez sancaklarındaki dört muallimden başka diğerleri hep devr-i sâbıkda küşad edilmiş olan darülmualliminden şehadetname alan bir takım cehele muallimîn elindedir. Bunların hizmetlerinden maatteessüf hiç istifade edilemiyor ve her ne kadar yerlerine muktedir muallimler celb ve istihdamına teşebbüs edilmiş ve hatta nezaret-i celilelerine bile müracaat olunmuş ise de hiçbir kimse bulunamamıştır. İbtidai mekteplerimizin bu suretde muallimlere muhtaç oldukları bir sırada her livaya biner kuruş maaşla tayin edilecek müfettişler yüzünden ne memleket ne de evlad-ı vatan katiyyen müstefid olamayacaklar hazine-i millet de beyhude yere müfettişlere senevi kırk sekiz bin kuruş maaşla buna yakın bir mikdar da harcırah vererek mutazarrır olacaktır binâen aleyh buraya müfettiş i'zamından ise müstevfî maaşlı muallimler göndermek maslahaten daha muvafıkdır ...”

Trablusgarp'taki durum belgeden de anlaşılacağı üzere hiç de iç açıcı bir durumda değildir. Zira eğitimin en önemli unsuru olan muallimler gerekli liyakatten uzaktır. Bu durumda müfettiş göndermenin bir anlamı olmadığı ifade edilmektedir. Bunun yerine yeteri kadar liyakatli muallimin gönderilmesi istenmiştir. Vali, maarif müdürü ile aynı görüşte olduğunu ifade etmektedir. Bu çağrıya nezaretin de ilgi göstereceği temennisiyle yazı noktalanmıştır.

Trablusgarp valisinin temennisinin ne gariptir ki nezaret tarafından dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim ilerleyen günlerde maarif nezaretinden

⁸ “...livanın mesaha-i sathiyesi vüsâtı (livanın genişliği) ve ahali-i kurânın bedavet ve cehalet-i hazıralarının (ahalinin cahilliği) izalesi hususunda çekilecek müzahim (zorluk) ...” (BOA.MFMKT.1154/44 lef 107)

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

gönderilen bir telgrafta Kemal Efendi'nin müfettiş olarak tayininin yapıldığı bildirilmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 142; 1160/40 lef 3).

Cezayir-i Bahr-i Sefid'e Yapılan Müfettiş Atamaları

Cezayir-i Bahr-i Sefid, Osmanlı vilayetlerinden biri olup Ege Denizi'nde Taşoz ve Sisam dışındaki Osmanlı Devleti egemenliğindeki adalar için kullanılan bir tabirdir (Sami, 1308, 3/1794). XIX. yüzyıla kadar vilayetin merkezi Gelibolu idi. Tanzimat'tan sora merkez Biga olmuştur. 1876'da Sakız ve Rodos adaları vilayetin en önemli merkezi haline gelmiştir. Bu sırada Bozcaada, Midilli, İstanköy, Limni, Meis ve İmroz adaları bu vilayete bağlıdır (Şakiroğlu, 1993: 501).

1910 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine de müfettiş atamaları gerçekleşmiştir. Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 12 Temmuz 1910 (R.29 Haziran 1326) tarihli bir yazıda Sakız İdadisi Fransızca Muallimi Mehmed Bey, yedi senelik idadi mezunlarından Mustafa Reşid ve Rodos idadisi eski mezunlarından olup iptidai mekteplerde muallim-i evvelik yapmış olan Mehmed Efendilerin tayin edilmesi konusunda maarif müdürlüğünden açıklama yapıldığı bildirilmiştir. Ancak bu sırada vilayet tahrirat kalemi müsevvitlerinden Hüsnü Efendi bir dilekçe sunmuş ve bir iptidai müfettişliği talep etmiştir. Vali Mehmed Reşit, Hüsnü Bey'in liyakatli olmasından bahisle müfettiş olarak tayin edilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Vali, müfettişlerin teftiş sahasının gayr-i müslim mektepleri ihtiva etmemesi durumunda zaten sayısı az olan Müslim mektepleri için bir tek müfettişin yeterli olacağını ifade etmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 57). Nezaretin cevabi yazısında gayr-i müslim mektepler dâhil tüm mekteplerin teftiş edileceği ve bunun için müfettişlerin katî surette bölgede konuşulan dillere aşina olmalarının gerektiği cevabı verilmiştir (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 55).

Vali Mehmed Reşid Bey'in yukarıdaki ifadelerinden Hüsnü Efendi lehinde bir tavır takındığı anlaşılıyor. Zira Hüsnü Efendi dilekçesinde vilayet dâhilinde Müslüman mekteplerinin az olduğu eğer kabul edilirse cüzi bir maaş ile tüm Müslüman mekteplerinin teftişini yapabileceğini belirtmiştir. (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 56). Maarif müdürlüğü Hüsnü Efendi hakkında verdiği bilgide Hüsnü Efendi'nin bir senedir resim derslerinde seyyar muallim olarak görev yaptığı, ders tamamlama ile birçok ders almış olmasına rağmen yedi senelik idadi tahsiline bir dereceye kadar muadil bulunduğunu belirtmiş ve atama konusunu vilayet makamının takdirlerine sunmuştur (BOA. MF. MKT.1154/44 lef 56).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde gidişatın tersine çevrilmesi ve değişen dünyaya ayak uydurmak için en önemli enstrümanın maarif olduğu çok net bir

şekilde anlaşılmıştı. Bu nedenle Tanzimat öncesinden başlamak üzere bir dizi teşebbüste bulunulmuştur. Bu maksat uğrunda yapılacak en önemli şey mekteplerin ıslahı olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ve ardından gelen süreçte eğitim konusu daha geniş bir perspektifte tartışılmıştır. Bu dönemde mekteplerin denetlenmesi de daha esaslı bir hale büründürülmüştür. Bu minvalde memleketin her köşesinde denetim faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Tabiatıyla teftiş faaliyetleri müfettişlerin varlığını zorunlu kılmıştır. Devlet zorlu bir süreçten geçmiş olmasına rağmen ciddi bütçelerle her livaya iptidai müfettişi ve her vilayete vilayet müfettişi atama gayreti içinde olmuştur.

Müfettişlerin tayin sürecinde ciddi sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın hemen başında zihin dünyamızı sorgulayan ilk soru yapılan atamaların ne kadar hakkaniyetli olduğuydu. Maarif Nezaretinin bu konuda ortaya koyduğu kriterler keyfi uygulamaların önünü alabilirdi. Her ne kadar belirlenen üç kriter net gibi görünse de ilk iki kriterin yani müfettişlerin rüştiye muallim-i evveleri veya yedi senelik idadi mezunlarından seçilmesi bir nebze olsun keyfi uygulamaları önleyeceği düşünülebilir. Ancak üçüncü kriter olan eğitim öğretimde faydalı işleriyle öne çıkmış olanların da müfettiş olarak tayin edilebilmesi kimi atamalarda istenen neticenin tam olarak alınamamasına neden olmuştur. Nitekim bazı vilayetlerde maarif kâtipleri, adliye tercümanı, emekli askerler vb. şahısların iptidai müfettişi olarak tayin edildiği görülmüştür. Bu cümleden olmak üzere eğitim öğretim gibi hayati bir konuda her ne kadar teftişin ehemmiyeti politika belirleyici üst düzey maarif bürokrasisi tarafından anlaşılmış olsa da gerek maarif nezaretindeki kimi atama mercilerinin gerekse taşra idarecilerinin bu hassasiyeti tam olarak sahaya yansıtamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan maaşı bin beş yüz ile iki bin beş yüz kuruş arasında olan vilayet müfettişlerinin kimi vilayetlerde maarif müdürlüğüne yakın olan muhasebe müdür veya başkâtiplere verilmesi için yerel idarecilerin nezaret nezdinde teşebbüsleri görülmüştür.

Müfettiş tayinlerinde Osmanlıcılık politikasının yansımalarını görmek mümkündür. Nitekim farklı unsurların devlete bağlanması yolunda eşit vatandaşlık statüsü çerçevesinde azınlıklardan da müfettişlerin seçildiği vakidir. Özellikle Balkan coğrafyasında bu durum daha fazla göze çarpmaktadır. Ayrıca müfettişler atanırken görevlendirildikleri bölgelerde konuşulan dilleri bilmeleri tercih sebebi olarak görülmüştür. Böylece yapılacak teftişlerin daha sağlıklı olması ve müfettişlerin azınlıklar hakkında daha esaslı bilgiyi sahadan alması mümkün olabilecektir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu müfettiş atamalarında farklı unsurların devlete bağlılığının artırılması ve denetim mekanizmasının aktif hale getirilmesinde etkili olmanın hedeflendiği ileri sürülebilir.

Müfettişlerin maaşları konusunda standart bir usul takip edilmemiştir. İptidai mektep müfettişlerinin maaşları 600, 800 ve 1000 kuruş; Vilayet maarif

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

müfettişlerinin maaşları ise 1500 ile 2500 kuruş arasında değişkenlik göstermektedir. Bu maaşlar müfettişin atanacağı yerin iş yükü, büyüklüğü ve önemine göre belirlenmiştir. Maaşların performans ve iş yoğunluğuna göre belirlenmesi kamu kesimindeki hantallığın önlenmesi amacına uygun olduğu ifade edilebilir. Kimi müfettiş tayinlerinde müfettişlerin daha fazla maaş istekleri gerçekleşmiş bunun karşılanmaması halinde göreve başlamayacakları beyan edilmiştir. Bu durumda hak arama yolunu tercih edenlerin maaşlarının sekiz yüz kuruştan bin kuruşa çıkarıldığı görülmektedir. Yapılan bu uygulama devlet ile memur arasında maaş pazarlığı olarak değerlendirilebilir. Ancak şunu da ifade etmek yerinde olacaktır ki hak arama konusunda pasif tavırlı olanların maaşlarında bir düzenlemenin olmaması bazı müfettişlerin ekonomik kaybını da beraberinde getirmiştir. Diğer yandan maarif müfettişleri için ön görülen maaşların XIX. yüzyılın ortalarından itibaren verilen maaşlarla paralellik arz ettiği görülüyor. Nitekim 1865 yılında maarif müfettişi Vehbi Efendiye verilen maaşın 1750 kuruş olduğu düşünülürse (Somel, 2015: 111) geçen süre içinde maarif müfettişlerinin ortalama maaşlarında ciddi bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla bürokratik işleyiş içerisinde 1910 yılı müfettiş atamalarında keyfiliğin olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu duruma, nezaretin ortaya koyduğu bazı esnek kriterlerin neden olduğu ifade edilebilir. Ancak atamaların tamamıyla iltimas üzerinden işlediği ve liyakatin göz önüne alınmadığı düşüncesi de doğru değildir. Diğer yandan atamalarda genellikle müfettişlik mekanizmasının günümüzde olduğu gibi beşeri kaynağının özel bir ihtisas birimi yerine eğitim kurumlarındaki muallim ve müdürlerden oluşması bir asır önceki kurumsal mirasın devamı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.) 73/24; 184/43; 1146/38; 1154/44; 1160/40

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) İrade Maarif (İ.MF.) 5/44

Salnameler

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (1321), Asır Matbaası, İstanbul.

Gazete ve Mecmualar

Bahçe (1 Mayıs 1297), Terakki, no: 30.

- Ekrem, N. (16 Mart 1325), Islah-ı Maarif, *Gülzar*, no: 1.
- Hafta* (22 Ramazan 1298), Terakki ve Maarif, no: 1.
- Hülasatü'l-Efkar* (14 Haziran 1289), no:5.
- Hülasatü'l-Efkar* (29 Nisan 1290), İhtiyacat-ı Milliyemiz, no: 87.
- Kemal, (11 Teşrinisani 1289), Maarife Dair Bir Makale, *Hadika*, no: 2.
- Kemal, (7 Nisan 1325), Maarifimiz Ne Halde, *Feyz*, no: 66.
- Kemal, N. (25 Kanunuevvel 1325), Maarif, *Çolpan*, no: 2.
- Safvet, M. (4 Teşrinievvel 1326), Mülkümüzde Muhtaç Olduğumuz Şeyler, *Beyanü'l-Hak*, no: 81.
- Ulvi, A. (15 Kanunuevvel 1326), Terakki, *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*, no:10.

Telif Eserler ve Makaleler

- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*, İletişim Yayınları.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk eğitim tarihi*, Pegem Akademi.
- Cevat, M. (1338). *Maarif-i umumiye nezareti tarihçe-i teşkilatı ve icraatı*, Matbaa-i Amire.
- Erdem, Y. T. (2009). Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş, *OTAM*, 26, 55-91.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sami, Ş. (1308). *Kâmusü'l-Alâm*, Mihran Matbaası.
- Somel, A. S. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, otokrasi ve disiplin*, Çev. Osman Yener, İletişim Yayınları.
- Su, K. (1974). *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, Milli Eğitim Basımevi.
- Şakiroğlu, M. H. (1993), Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, *DİA*, 7, 500-501. İstanbul.

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

EKLER

Ek 1: Atama Listesi⁹

Tayin Edildiği Yer	Maaşı kr.	Açıklama
Beyrut Vilayeti Maarif Müfettişliği	2000	Beyrut Rihtımı Kontrol Memuru Mesud Efendi
Hüdavendigâr Vilayeti Maarif Müfettişliği	2000	Bursa Sanayi Mektebi eski müdürü Baha Bey
Kosova Vilayeti Maarif Müfettişliği	2000	Muharrirîn-i Osmaniyyeden Galib Bahtiyar Bey
Sivas Vilayeti Maarif Müfettişliği	2000	Sivas Darümuallimîn eski müdürü İsmail Hakkı Bey
Trablus Vilayeti Maarif Müfettişliği	2000	Süvari Yüzbaşığından müstafi Aziz Bey
İşkodra Vilayeti Maarif Müfettişliği	2000	Serfice İdadi Müdürü Kamil Efendi
Bitlis Vilayeti Maarif Müfettişliği	1500	Mülazımlıktan müstafi Mustafa Necib Efendi
Musul Vilayeti Maarif Müfettişliği	1500	Sabıkan Bursa müderrislerinden Ali Şevket Efendi
Çatalca Sancağı Müfettişliği	1500	Nezaret Kütüphaneler Müfettişliğinden açıkta kalan Hilmi Efendi
Çankırı Mekatib-i İptidaiye Müfettişliği	800	Kastamonu Askeri Rüştiyesi Farsça muallimi müderris Salih Efendi
Konya Merkez Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	1000	Darümuallimîn mezunlarından vilayet veznedarı Tevfik Efendi

⁹ BOA.MFMKT.1154/44 lef 85

Antalya Merkez Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	1000	Tahsin Efendi
Niğde Merkez Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	1000	Ürgüp Rüştüyesi Muallim-i evveli Süleyman Efendi
Burdur Merkez Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	1000	Burdur İdadisi muallimlerinden Hicri Efendi
Isparta Merkez Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	1000	Vefa İdadisi mezunlarından Duyun-ı Umumiye veznedarlığında müstahdem Saib Efendi
Suriye Merkez Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	800	Şam Mekatib-i İbtidaiye Müfettişi Mustafa Efendi
Horan Merkez Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	1000	Mekteb-i Sultani mezunlarından Vasfi Bey
Beyrut Vilayeti Maarif Müfettişliği	1500	İstanbul Maarif Müfettişliğinden açıkta kalan Reşit Şehab Bey
İstanbul Vilayeti Mülhakatı Müfettişliği	1500	İstanbul Maarif Müfettişliğinden açıkta kalan Hazasb Efendi
İstanbul Vilayeti Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	1000	İstanbul Maarif Müfettişliğinden açıkta kalan Hilmi Efendi
Kütüphaneler Müfettişliği	800	İstanbul Maarif Müfettişliğinden açıkta kalan Mustafa Asım Efendi
Umum Vilâyât ve İstanbul Vilayeti Ermenice Müfettişliği	1500	Kütüphaneler Müfettişliğinden açıkta kalan Kirkor Efendi
Kala-i Sultaniye Maarif Müdüriyetine	2000	Kütüphaneler Müfettişliğinden açıkta kalan Nezih Bey

S. Çetin-A. Doğan Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Yapılan Maarif...

Ma'a İstanbul Umum Vilâyât Mekatib-i Hususiye Müfettişliği	1500	Hukuk Mektebi Müdür Muavini Sadık Bey
--	------	--

Ek 2: Atama Listesi¹⁰

Tayin Edildiği Yer	Maaşı kr.	Açıklama
Urfa Sancağı Mekatib-i İptidaiye Müfettişliği	800	Birecik Mekteb-i Rüştüyesi muallim-i evveli Mümtaz Efendi
Maraş Sancağı Mekatib-i İptidaiye Müfettişliği	800	Rakka Mekteb-i Rüştüyesi muallim-i evveli Hasan Efendi
Kerek Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	600	Kuneytıra Mekteb-i Rüştüyesi muallim-i evveli Ahmed Efendi
Sinob Sancağı Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	800	Safranbolu Mekteb-i Rüştüyesi muallim-i evveli Kemal Efendi

EK 3: Atama Listesi¹¹

Tayin Edildiği Yer	Maaşı kr.	Açıklama
Bağdad Vilayeti Maarif Müfettişliği	2500	Kütüphaneler Kalem Müfettişliğinden Şakir Efendi
Kütüphaneler Müfettişliği Kalemine	1000	İstanbul Vilayeti Müfettişliğinden açıkta kalan Fuad Şükrü Efendi
Hicaz Vilayeti Maarif Müfettişliği	2500	Kütüphaneler Müfettişliğinden açıkta kalan Ahmed Hulusi Efendi
Kosova Vilayeti Maarif Müfettişliği	1500	Talha Kemal Efendi

¹⁰ BOA.MF.MKT.1154/44 lef 81

¹¹ BOA.MFMKT.1154/44 lef 82

İstanbul Umum Vilâyât Rum Mekatibi Müfettişliği	1000	Girid maarif memurlarından İhsan Efendi
---	------	---

Ek 4: Atama Listesi¹²

Tayin Edildiği Yer	Maası kr.	Açıklama
Karahisar-ı Şarki Mekatib-i İptidaiye Müfettişliği	800	Hafik Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Muharrem Efendi
Tokad Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	800	Zile Numune-i Rüşdisi Muallim-i Sânisî Mehmed Tevfik Efendi
Amasya Mekatib-i İbtidaiye Müfettişliği	600	Sivas İdadisi mezunlarından Karahisar-ı Şarki Numune Rüşdiyesi Seyyar Muallimi Memduh Efendi

Ek 5: Atama Listesi¹³

Tayin Edildiği Yer	Maası kr.	Açıklama
Bağdad Vilayeti Merkez Sancağı Mekatib-i İptidaiye Müfettişliği	1000	Maarif Hesap ve Tahrirat Baş kitabeti Abdülkerim Efendi
Bağdad Vilayeti Kerbela Sancağı Mekatib-i İptidaiye Müfettişliği	800	Maarif Baş kitabetinden müstafi Selami Efendi
Bağdad Vilayeti Divaniye Sancağı Mekatib-i İptidaiye Müfettişliği	600	Rüşdiye-i Askeri muallimlerinden Reşid Efendi

¹² BOA.MFMKT.1154/44 lef 84¹³ BOA.MFMKT.1154/44 lef 78

Ek 6: Mehmed Şükrü Bey'in dilekçesi

